

נאמנות ורצינות - פרשה במגילת רות גלעד ברעלי

מבוא

מגילת רות נחשבת לאחד הסיפורים היפים בספרות ישראל. גם גיתה, למשל, החשיב אותה ביותר. בב"ב, יד' ב' היא מיוחסת לשמואל, אלם ברור שנכתבה מאוחר, הרבה אחרי דויד, הנזכר בסופה כבר כדמות היסטורית גדולה. כלילתה בתנ"ך, ואולי עצם חיבורה, קשור כנראה במסורת על יחוסו של דויד (היום היה נחשב מפוקפק גם מצד אביו וגם מצד אימו). אפשר לדבר כאן על המון היבטים: זהו אחד הסיפורים הפשוטים בתנ"ך, סיפור המבטא הווי חיים פרוזאי של חקלאים יהודים בא"י של אז; זהו גם אחד הסיפורים הפמיניסטיים - וללא ספק הפמיניסטי בתנ"ך; זה אפילו סיפור שיש בו הומור מסוים: למשל, כשנעמי מדריכה את רות איך להתנדע לבעז בגרון, היא אומרת לה "אל תודעי לאיש עד כלותו לאכול ולשתות" (ג' 3) וכו'. אך לא באלה אעסוק כאן, אלא במה שנראה לי הרעיון המרכזי. לא תמיד צריך לחפש בכל סיפור יפה איזה רעיון גדול ומרכזי ואפשר בפירוש לקרוא את המגילה ולהנות מהיבטיה היפים מבלי לשבור את הראש על הרעיון המרכזי. אך בכל זאת זה ספר בתנ"ך. כלילתו בתנ"ך והצמדו לאחד הרגלים - חג מתן תורה - דורשים בכל זאת איזה התעמקות ברעיונו המרכזי. בדברים הבאים אנסה להסביר את הרעיון הזה ואם ישאר זמן גם להסביר את קשרו למתן תורה - מה שיכול אולי להסביר את אחד הקשיים שהתחבטו בהם רבים: מה מצאו חז"ל במגילה "תמימה" זו שנבחרה כקריאה בחג מתן תורה.

נאמנותה של רות - נאמנות אישית ללא סיג

"אל אשר תלכי אלך ובאשר תליני אליך; עמך עמי ואלוהיך אלוהי" (א' 16).

דברים יפים אלה אומרת, כזכור רות לנעמי לאחר שזו נתאלמנה מבעלה ושכלה את שני בניה ונשארה עם שתי כלותיה - ערפה ורות. נעמי הפצירה בהן לעזבה ולדאוג לעצמן (ובמיוחד להתחתן ולהוליד ילדים). לא ברור למה התעקשה נעמי שכלותיה יעזבוה: האם רק מתוך דאגה להן, או שמא גם רצתה להיפטר מהעול של חיתונן (שהיה, ונשאר, משימת ההורים), שידעה שלא יאה קל בארץ יש לזכור שמדובר בנשים מבוגרות שהיו נשואות כנראה כעשר שנים (! א' 4). בכל אופן נאום נעמי רציוני ומשכנע (א' 13-8) ערפה נענתה ורות לא: היא התעקשה להשאר עם נעמי ובקשה ממנה לחדול מלהפציר בה לעזבה, ואז אמרה לה את הדברים המפורסמים האלה. בדברים אלה מתבטאת אהבה ונאמנות אישית עזה לנעמי. אין בהם כמובן תשובה לסענות הרצינות של נעמי. שבועת רות, כה יעשה לי ה' וכה יוסיף כי המות יפריד ביני ובינך" (א' 17) מציעה שלפחות מצד רות היה מדובר באהבה אישית לנעמי הזקנה והמסכנה. אך בנסיבות הענין והגיל קשה להפריד כאן בין אהבה לנאמנות וזהו אולי עיקרו של הסיפור. מגילת רות מוצגת לעיתים קרובות כסיפור אהבה, אך היא בראש ובראשונה סיפור נאמנות. יש כמובן קשר הדוק בין השניים, אך הדגש הוא על הנאמנות, או היסוד הנאמנותי שבאהבה.

האם רות המואביה התגירה? הרבה מוטרדים מכך משום שהיא סבתו הגדולה של דויד המלך. אלה שעונים בחיוב נתלים בסיפא - עמך עמי ואלוהיך אלוהי. אך הסיפא ניתנת לפירוש בשני אופנים. בפירוש האחד, הקשיח, רות אומרת על עם מסוים ומזוהה, עם ישראל, שאותו היא כעמה של נעמי, שזהו גם עמה שלה, שהיא בחרה להשתייך אליו. במובן זה כאילו אמרה לנעמי: "אל תפצירי בי לעזוב כי החלטתי להיות ישראלית, ממש כמוך, ואין לי טעם לשוב או להשאר במואב. המילה "עמך" כאן היא פשוט כינוי לעם ישראל, שמזוהה דה-פקטו - עם עמה של נעמי. כך יכול פלוני לומר למי שמפליג בתודות על כך שאותו פלוני נאות להסיעו למחוז חפצו: אל תודה לי כל כך שכן דרכך - דרכי ומחוז חפצך הוא גם מחוז חפצי.

בפירוש השני, המשתנה, "עמך" פירושו כפשוטו - העם שלך, יהיה אשר יהיה. בפירוש זה רות דבקה בנעמי ואומרת לה: אני אחרייך באשר תלכי, כל עם שתבחרי בו כעמך, יהא גם עמי, כל אל שתבחרי בו כאלוהיך, יהיה גם אלוהי. אני בוחרת מראש את זהות עמי ואלוהי בהתאם לזהותם אצלי. למעשה איני בוחרת אותם כשלעצמם, אלא רק באשר הם עמך ואלוהיך. תחת פירוש זה, ייתכן שרות כלל אינה יודעת מהו עמה ואלוהיה של נעמי (ולכן גם של עצמה) ואומרת לנעמי - יהיה אשר יהיו, אני בוחרת בהם בהתאם אליך.

ברי נדמה לי שהפירוש השני הוא הנכון. הרי כל הקשר הדברים במגילה מורה שרות דבקה בנעמי יהיה מה שיהיה. דבקותה היתה בנעמי עצמה ולא דווקא בעמה ובאלוהיה - אלה היו, בעיקרו של דבר, לא חשובים לרות עד כדי כך שהיתה מוכנה לשנותם ולשנות את זהותה הלאומית והדתית בהתאם לאלה של נעמי. נכונותו של הפירוש השני בהקשר שלפנינו ברורה נדמה לי גם מהרישא של פסוקינו: "באשר תליני אליך" אינו סביר תחת הפירוש הראשון.

דרמה עדינה של שלוש דמויות

שלוש דמויות משחקות כאן על הבמה: נעמי - עם כל הטרטיות שבגורלה היא רצינית, מפקחת, בעלת נסיון חיים, יודעת מה שהיא רוצה. ראינו זאת מיד בהתחלה בנאומה לשתי כלותיה (א' 8-13), וכך היא מתגלה גם בהמשך. ולקראת הסוף, כשהיא שולחת את רות לפתות את בעז בגרון, היא מתגלית אף כ"תחמנית" לא קטנה: היא שולחת את רות, כלתה הנאמנה, התמימה והישרה ששהיתה כבר אישה מבוגרת) לפתות את בעז בגרון. זוהי פעולה די אכזרית, שמנוגדת לאופיה של רות. אך

נעמי התיאשה כנראה מן הסיכוי להשיג לה את בעז (או חתן אחר) בדרך אחרת. וישנו כאן דבר נוסף שמעמטים לעמוד עליו. הרי מהמשך הסיפור ידוע שנעמי ידעה שיש לכלותיה גואלים בארץ; למה, אם כן, סרבה לקחת אותן איתה? למה הפצירה ברות לעזוב אותה? התשובה, לדעתי, היא, שנעמי, שהיתה חכמה רצינונית ומפוקחת, חששה שהגואלים בארץ ידחו את כלותיה המואביות (שהיו גם עקרות ושבעליהן מתו); הן לא שידוך טוב. והיא הסתירה זאת מהן (הן כמובן לא ידעו על ה"גזענות" הישראלית). וחששה זה הרי מוכח בסיפור הגואל הקרוב, שדחה את גאולת רות בדיוק מטעם זה.

רות - היא סמל הנאמנות הרגשית ללא סיג, היא תמימה, גלויה וישרה. תכונות אלה בולטות בכל דבריה ומעשיה. היא נאמנה ללא סיג לנעמי, מטפלת בה, מאכילה אותה ועושה כל שהיא אומרת לה. זה גם מתבטא בדברי הקוצר לבעז עליה, וזה מתבטא בכל דבריה עם בעז: בשדה היא אומרת לו מיד שהיא נכריה, ושלא תוכל להיות כאחת משפחותיו. ובגורן היא מגלה לו מיד שהיא מצפה שיגאלה (בלי בלופים).

ובועז - הוא איש אצילי, ישר הגון ושומר חוק. הוא היה ללא ספק איש עשיר וחשוב (חז"ל מדברים עליו כ"גדול הדור"). אצילותו מתבטאת בהווי המתואר בשדהו וביחסו אל המואביה העניה המלקטת שיבולים בשדהו מיד בהתחלה. יושרו והגינותו וכן היותו איש הנאמן לחוק, למשפחה ולממסד הגאולה היא כמובן עיקרו של סיפור הגאולה. שלושתם דמויות חיוביות, שלושתם מתכוונים לטוב (גם נעמי) ולמעשה אין מתח וריב ביניהם. ובכ"ז נבנית כאן דרמה למופת בין דמויות השונות זו מזו לפעמים בגוונים דקים, אך חשובים. אם חושבים על המגילה כעל טקסט דתי, יש לעמוד על שתי נקודות חשובות במיוחד: האחת היא ההבדל שבין האהבה האישית, הדבקות האישית בין רות לנעמי, לעומת היחס ההגון, הקורקטי והממוסד של בעז כלפי רות. השניה היא הפתרון הרמוניסטי שניתן למתח שבין שתי גישות אלה: יש כאילו מי שדואג לכך שהנאמנות האישית האמוציונלית, הלא-אינטרסנטית, תבוא על שכרה. הדברים כאילו מכוונים מלמעלה בצורה שאינה מודעת ומכוונת על ידי הדמויות, המשחקות כמעין בובות בתכנית עליונה. עם כל האנושיות השופעת של הסיפור, זהו סיפור דתי (כמובן, יתכן שזו עריכה דתית לחומר גלם סיפורי תמים).

טיב היחסים בין רות לבעז

מגילת רות מוצגת לעתים כסיפור אהבה אידיאלי. אך יש לזכור שבסופו של דבר, בעז מתחתן עם רות בגין חוקי היבוס והגאולה - הוא לה גואל. אין רמז במגילה לאהבה (רומנטית) בין בעז לרות. בפגישתם הראשונה הוא מתנהג כרגיל באצילות וקורא לה באופן אבהי "בתי", אך לא קורה כלום ביניהם. למעשה בכל המגילה לא נאמר על רות שהיתה יפה, למשל (לפי המדרש היתה בת ארבעים בעת המעשה, ובכל זאת ר' יוחנן פירש "ויקר מקרה" - "שכל הרואה אותה מריק קרי" ר"ד, ד, ו). הדבר האישי היחיד שהוא אומר לה הוא ששמע על נאמנותה לנעמי (ב' 11), ושהיא אשת חיל (ג' 119). כמו כן אנו יודעים שבעז שמע את דברי הקוצר ששיבח את צניעותה וחריצותה (ב' 7-6). כל אלה הן ללא ספק מידות טובות בשידוך רצינוני, אך אין כל ראייה שהציתו אהבה בלבו של בעז. אין גם רמז לאהבתה של רות כלפי בעז. למעשה לא נרמז שהיא בכלל חשבה עליו כבעל, הרי בהליכתה אליו מאוחר יותר לגורן היא ממלאת אחר מצוות נעמי כאילו בעל כורחה, שוב מתוך נאמנות אישית כלפיה ("כל אשר תאמרי אלי אעשה", ג' 5). פגישתם בגורן היא פרי התכנון של נעמי: היא זו שתכננה את הענין במטרה ברורה אחת - לחתן את רות. ונעמי כנראה חושבת על דרך קצת "מלוכלכת" להשיג זאת - דרך פיתוי בעז בגורן (רבנן אמרו על רות: תחילת עיבורה לשם זנות וסופה לשם שמים" ר"ד, ה' י"ד). היא אומרת לה לשכב בחשאי למרגלותיו ולעשות כל שיעיד לה. נעמי אפילו לא אומרת לרות לומר לבעז שהוא גואל לה (!), והרי מה בעצם היה פשוט וטבעי מזה? היא כנראה חששה שגישה זו לא תעבוד ובעז יתחמק מחובתו כגואל, ולכן תכננה להפילו בפח הפיתוי בגורן. רות מצידה עושה הכל מתוך נאמנות לנעמי וביושר הפשוט והטבעי שלה. כשבעז מגלה אותה למרגלותיו בגורן ונבהל, היא מיד אומרת לבעז את האמת כפשוטה: "אנכי רות אמתך, ופרשת כנפך על אמתך כי גואל אתה" (ג' 9). זהו שיאה של הדרמה: רות הישרה והתמימה מגלה לבעז הבהול (ואולי אף הכועס) מיד את האמת ואת כל האמת. על פניו, דבריה נראים בניגוד לתכנית של נעמי - שהרי היא לא אומרת לרות לגלות זאת. (זה די מוזר לאמר לאדם שהוא גואל כך בלילה על הגורן). בעז עלול לרתוח שמנסים להפילו בפח בדרכי ערמה ופיתוי, ואז, מי יודע... אך בועז - הוא סמל האצילות, הקורקטיות (אפילו בישנות מסוימת: "ויאמר אל יודע כי באה האישה הגורן" ג' 14), מי שדבק בנוהג הממסדי ובחוק: "ועתה אמנם כי (אם) גואל אנכי וגם יש גואל קרוב ממני. ליני הלילה והיה בבקר אם יגאלך טוב יגאל ואם לא יחפץ לגאלך וגאלתיך אנכי" (ג' 13). דווקא האהבה הממוסדת, החוקית, תוך שמירת קשרי המשפחה, השבט ודיני גאולת הנחלה, הם אלה שבשמים נושא בעז את רות, ולא אהבה רומנטית, אישית: הרי למעשה, אם הגואל הקרוב יותר היה מוכן לשאתה, היה בעז "מוותר", או אולי מוטב לומר מתחמק מן הנטל. את נישואיו לה בועז מציג בפירוש כנאמנות משפחתית ומילוי חובה, ולא כגילוי אהבה. עמדתו של בעז היא רצינונית, ישרה, חוקית ואצילית. הוא איש ישר ושומר חוק. נאמנותו היא נאמנות משפחתית, מוסדית, וחוקית. זו לא הנאמנות האישית שהפגינה רות ביחסה לנעמי.

המשמעות הדתית של מגילת רות.

הנקודה השניה היא שהדברים מסובבים במגילה בצורה שהיא גם פרדוקסלית וגם הרמוניסטית: כאילו רצון האדם וכוונותיו לא חשובים ויד נעלמה מלמעלה מכוונת את הדברים: הרי דווקא

הנימוק שבשמו בקשה נעמי מרות לעזבה, דהיינו, החשש שאם תדבק בה לא תוכל להתחתן ולהוליד בנים, שאין סיכוי שיהיו לה לנעמי עוד בנים ששיבמו את רות ושככל מקרה אין היא יכולה לחכות כל כך הרבה זמן, דווקא שיקולים אלה הם שהביאו לרות בסופו של דבר את החתן, האושר והבן, שהרי לא רק שאל בעז הגיעה מטעמים משפחתיים, אלא שהוא מחליט לשאתה מטעמי גאולה וייבוש משפחתיים כלפי נעמי: "ותאמרנה הנשים אל נעמי ברוך ה' אשר לא השבית לך גאל היום וקרא שמו בישראל" (ד' 14). מה קרה באחריתה של ערפה, אשר שמעה בקולה של נעמי ועזבה אותה על מנת להקים לעצמה בית, איננו יודעים. אך דווקא רות, שכביכול ויתרה על הסיכוי להקים לה בית ולהתחתן, ובמקום זה דבקה בנעמי באהבה ובנאמנות שאינם תלויים בדבר, דווקא היא, באמצעות דבקותה בנעמי, זכתה בבעלה, בעז ובבנה, עובד, אבי ישי אבי דוד.

לסיכום - נאמנות בשתי רמות מתגלה במגילה: האחת, הנאמנות האישית, הדבקות האישית והאהבה האישית ביחסה של רות לנעמי. השנייה, הנאמנות המוסדית למשפחה, למסורת ולחוק הנוהג במקום, כפי שמתבטאות בהתנהגותו של בעז, שהוא איש ישר, אציל ומוסרי. יופיה של המגילה, שבניגוד למה שצפוי היה לקרות בטרזגדיה יוונית, הרי שכאן שתי אלה נפגשות בהרמוניה, שמישהו כאילו דואג לה מלמעלה. כפי שמבטא זאת יפה המדרש: "ר' אליעזר אומר: בועז עשה את שלו ורות עשתה את שלה ונעמי עשתה את שלה, אמר הקב"ה אף אני אעשה את שלי" (ר"ר ד', ו').

הקשר בין חג השבועות לבין מגילת רות ברור וגלוי, שהרי שבועות הוא גם חג הקציר, והקציר מהווה את הרקע לסיפור רות ובעז. אך חג השבועות הוא גם חג מתן תורה. מה הקשר בין זה לבין רות? אני סבור שבדברים הקודמים על מושג הנאמנות (הכפולה) המבוטא ברות יש מקום לפיתוח תשובה לשאלה זו, כי ענין הנאמנות (הקשור כמובן גם בברית ובשבועה) הוא מרכזי לרעיון מתן תורה, אך זו תהיה התפלספות ספקולטיבית מדי ולא אכנס אליה.